

16. *Сверстюк Євген*. Шевченко і час. — Київ, Париж: Воскресіння, 1996. — 159 с.
17. *Івакін Ю.О.* Коментар до “Кобзаря” Шевченка. Поезії до заслання. — К.: Наукова думка, 1964. — 371 с.
18. *Франко Іван*. Твори: У 20-ти тт. — К.: Держлітвидав України, 1955. — Т. XVII. — 530 с.
19. *О.Зінько Василь*. Бог та Боже слово у Шевченковому “Кобзарі” // Релігія Тараса Шевченка. — Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2001. — 32 с.
20. *Митрополит Іларіон*. Помолімося за Тараса Шевченка // Огієнко Іван (митрополит Іларіон). Тарас Шевченко / Упор., автор передмови і коментарів Микола Тимошик. — К.: Наша культура і наука, 2002. — 438 с.
21. *Прийма Ф.Я.* Шевченко и русская литература XIX века. — М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1961. — 411 с.
22. *Мороз Олександра*. Переднє слово [Іван Огієнко. Перше видання революційних віршів Тараса Шевченка. Монографія] // Іван Огієнко. Перші революційні вірші Тараса Шевченка. — Львів, 2001. — С.3-15.
23. *Пахаренко Василь*. Незбагнений апостол. Світобачення Шевченка. — Вид. 2-ге, доп. — Черкаси: Брама-Ісуп, 1999. — 294 с.

The article focuses on the analysis of Ivan Ohienko's literature studies works dedicated to Taras Shevchenko's literary activity and the poet's outlook.

Key words: change of ideological principles, tolerance, Christian values.

Отримано: 15.01.2006 р.

УДК 929(477):930.2

І.І.Тюрменко

Національний авіаційний університет (м. Київ)

НАТАЛЕНА КОРОЛЕВА ТА ЇЇ СУЧАСНИКИ: ІВАН ОГІЄНКО, ОЛЕКСАНДР КОШИЦЬ, ВАСИЛЬ КОРОЛІВ-СТАРИЙ (за матеріалами канадських архівів)

В статті на основі документального матеріалу з канадських архівів досліджуються раніше невідомі факти з життя та діяльності української письменниці Наталени Королеви, аналізуються вигоки її творчості, висвітлюється її становище в середовищі української еміграції і зокрема, її стосунки з визначним українським вченим, релігійним та державним діячем І.Огієнком (митрополитом Іларіоном), диригентом і композитором О.Кошицем тощо.

Ключові слова: Наталена Королева, Василь Королів-Старий, Іван Огієнко, Олександр Кошиць, еміграція.

Не так багато жіночих імен знає українська історія, а тим більше українська література. І все ж особливе місце з-поміж них належить Кармен-Альфонсі-Фернанді-Естрелї-Наталені¹, більш відомій як Наталена Королева (3 березня 1888 — 1 липня 1966) — українській письменниці та громадській діячці, аристократці по духу, вихованню

¹ Наталена — від фр. *Noel*, що означає Різдво, а отже, — свято, так проглумачила письменниця походження свого наймення.

і по народженню, ерудитці та інтелектуальці, яка написала біля 80-х літературних творів, вільно володіла шістьма іноземними мовами. Її ім'я добре знане в середовищі української інтелігенції, але мало відоме широкому читачкому загалу. А між тим творчий доробок письменниці складає оригінальну літературну спадщину, жанрові особливості якої майже не розвинуті в українській літературі.

Саме на празький період життя письменниці припадає пік літературної активності письменниці. За невеликі 20 років творчої кар'єри (20 — початок 40-х років ХХ ст.)¹ вона створила переважно більшість своїх різножанрових творів. Це: — нариси, романи, оповідання, переклади, словники, замітки, статті, казки, байки. Не віддаючи переваги жодному видавництву, її твори виходили в різноманітних західноукраїнських (переважно львівських), закарпатських, віденських українських виданнях, в чеських журналах. В 30-х — на початку 40-х років ХХ ст. виходять з друку найвагоміші праці Н.Королеви: збірка легенд “Во дні они” (1935), повісті “1313” (1935), “Без коріння” (1936), збірка оповідань “Інакший світ” (1936), повісті “Предок” (1937), “Сон тіні” (1938), “Легенди старокиївські” (1942-1943). У 1961 р. в Чикаго випущено її повість “Quid est veritas?”, завершену ще в 1939 році. З огляду на тенденції розвитку сучасної літератури творчість письменниці цілком вписується не лише в історичну белетристику чи “археологічний роман”. Дивовижне переплетення українського, європейського та арабського світів, об'єднання героїки з драматизмом людської долі, містики, історії й світових легенд з власним баченням історичних і біблійних подій, зав'язаних на авантюристичності та фатальному збігу обставин життєвого шляху додають її творам тонкого шарму неоромантизму та фентезі.

Наталені Королеві “пощастило”, можливо, більше, ніж багатьом емігрантам з України, імена яких були викреслені на довгих понад 70 років радянської доби. На відміну від багатьох українських діячів, на творчість яких була накладена заборона, ім'я Н.Королеви вперше потрапило до радянського видання лише у 1980 р. В Українській радянській енциклопедії [1, т.5, с.419] письменниці було відведено всього декілька рядків, але це стало поштовхом до “відкриття” її творчості для українського читача. По суті Королева стала на певному етапі заручницею політичних подій 1968 р. в Чехословаччині, які загальмували інтерес до її творчості. Незважаючи на зменшення уваги до письменниці, до джерел її творчого доробку час від часу поодинокі звертали переважно українські літературознавці. “Першовідкривачем” Королеви за часів “відлиги” став критик і літератор Олег Бабишкін, який після знайомства з Королевою в Чехії певний час листувався з нею. Епістолярна спадщина, датована кінцем 50-х — початком 60-х рр. ХХ ст., розставляє акценти та уточнює певні деталі життя Королеви, дозволяючи повніше відтворити її особистісний

---

¹ Писати українською мовою почала з 1919 року, уклавши на замовлення Чехословацького міністерства освіти невеликий чесько-український словник за ред. С.Смаль-Стоцького.

портрет. Однак в силу політичних обставин листи Н.Королеви були надруковані із значним запізненням, лише 1993 р. [2, с.176-184].

До творчості Н.Королеви звертався В.Шевчук, який у 1987 р. присвятив їй невеликий літературно-біографічний нарис, виданий вже 1990 р. [3, с.378-385]. І все ж повернення Наталени Королеви в Україну почалося з 1988 р., і в цьому велика заслуга належить проф. Олексі Мишаничу, який розпочав системне дослідження творчого надбання письменниці [4, с.314-319; 5, с.83-112; 6, с.354-356]. Саме О.Мишанич відкрив в творчості Н.Королеви той неповторний індивідуальний художній світ, який дає підстави вважати її письменницький доробок окрасою не лише української, а й європейської літератури [7, с.82-83].

На жаль, спадщина Наталени Королеви ще не досліджена належним чином в сучасній українській історіографії. Чи не єдиною науковою розвідкою поки що залишається бібліографічний покажчик [8], в якому зібрані не лише твори Н.Королеви, але й літературу про її життя та творчість, подано, хоча і далеко не повний, перелік джерельного матеріалу, що зберігається в українських архівосховищах. Зокрема, залишились поза увагою укладачів архівні матеріали, що стосуються Королеви, які зберігаються в Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України (далі — ЦДАВО України) [9]. Йдеться про листування подружжя Королевих з І.Огієнком.

Зовсім новим пластом джерельного матеріалу є колекції документів, що містяться в канадських архівосховищах. Насамперед йдеться про листування Н.Королеви з митрополитом Іларіоном, що зберігається в архіві Української Православної Церкви в Канаді (м. Вінніпег) та листування з багаторічним другом родини Королевих — Олександром Кошицем, що знаходиться в Осередку української культури та освіти (м. Вінніпег, Канада) [10]. Саме ця епістолярія проливає світло на таємниці літературної творчості Наталени Королеви та загадки її життя. Хоча, слід зауважити, що повну біографічну канву, так само як бібліографію можна скласти лише за умови вивчення джерельних матеріалів тих країн, де жила і працювала письменниця, а саме: Іспанії, Італії, Росії, Франції, Чехії, тощо.

Генеалогія роду Наталени Королеви стала чи найбільшим важелем у формуванні її особистості, і відповідно визначила специфіку її літературної творчості. Родовід Королеви тягнеться по батьківській і материнській лініях з глибини століть європейської історії. В ньому відбилися долі різних народів: римлян, іспанців, французів, вікінгів, слов'ян, українців, поляків та ін. Так само і в творчості Королеви змішались епохи, країни, нації, але незмінним залишався внутрішній світ її героїв, які, як і в реальному житті її предків, були сповнені бажання служити ідеалам добра і щастя, слугували взірцем моральності, честі і гідності.

По-батьку, рід Наталени тягнувся ще з княжої доби, коли вікінг Вільфред Швен та данська принцеса Сванельд, осіли в Україні, взявши з часом прізвище Дунін-Борковських (за даними Королеви, Дунін — це похідна від наймення вихідців з Данії, а Борківський — ймовірно від назви земель, укритих великою кількістю борів). Рід

Дуніних-Борковських протягом тривалого часу був тісно пов'язаний з українською елітою і брав активну участь у політичному житті України. Батько Наталени — Юрій-Адріан — виховувався у Франції, але не залишився байдужим до української культури. Власне йому Королева може завдячувати своєю пізнішою прихильністю до України: *“Мій тато Адріан, — згадувала письменниця, — стихійно любив все українське. Мав велику бібліотеку (у Києві), де були всі українські автори: пригадує деталь: всі книжки були в блакитних з золотом палятурках. Батько був дуже спокійний, стриманої вдачі, але незмінно поправляв кожного, хто називав наш рід “польським”. Він казав: “Поляки живуть на “Коронних землях”, “Малоросія” ж по той бік Дніпра, починаючи з Чернігівщини. Ми ж з споконвіку живемо на Україні, то ж і рід наш — “рід український”. Такі репліки я пам'ятаю від малих літ”* [11].

По матері Наталена Королева походить від старовинного іспанського роду Лачердів Медина Челі. За неперевіреними даними один із предків Королеви був мавр, хоча жодної ознаки цього не залишилося в материнському гербі. Неточними є також дані про угорське коріння родини Лачердів. Так само до кінця не з'ясованими залишаються дані про спорідненість материнського роду Наталени з Понтієм Пілатом, який так само родом був з Іспанії. Про це, зокрема, пише чоловік Н.Королеви В.Королів-Старий в листі до О.Копиця від 4 травня 1938 р.: *“Наталя написала повість на актуальну й свіжу тему: “Кво ест верітас”?, в якій спробувала дати біографію свого далекого родича — Понтія Пілата. Щоб не було у Вас якоїсь помилки в думанні, поясню, що слово “родича” вжив я в звичайному сенсі — як “кревняка”, а не в якомусь метафоричному. Бо ж написавши “Предка” й розшукуючи архівні дані про рід Лячерда Медина Челі, наскочила вона в іспанських аналах на дані, що свідчать про покровний зв'язок роду Медина Челі таки з самісеньким Понтієм”* [12].

Однак про цей зв'язок сама Королева ніде не згадувала. Ймовірно, вона вважала такі дані недостатньо перевіреними, або з причини нетрадиційного, а скоріше еретичного, з точки зору християнської етики, зображення Пілата. Перебуваючи в Іспанії, письменниця глибоко вивчила документальні матеріали, перекази, легенди про Пілата. Обігравши їх в художній формі, вона зосередилась на внутрішньому стані душі прокуратора. Можливо, вона не хотіла, щоб її бачення образу Пілата та ажання змінити у читача про нього думку, або по-іншому подивитись на цю людину пов'язувалось з кривим рідством, і саме цим пояснювався виправдальний вирок письменниці вчинкам Пілата. Без сумніву, Н.Королева прагнула донести до читача “свою правду” про Пілата.

У християнській тематиці Н.Королеви простежується ідея побудована на зображенні Понтія Пілата як поборника права і законності. Одним з елементів такої концепції є зображення образу Варавви. Зокрема, в нарисі “Лепрозний” письменниця намагалася знайти відповідь на питання ким на справді був Варавва: розбійником, чи повстанцем за якого заступився народ? Власне, вона не дає однозначної відповіді. Однак схилилася до думки, що народ заступався за розбійника, підкреслюючи, що той однак захищав інтереси гноблених.

З приводу тлумачення образу Варавви у Н.Королеви навіть зав'язалася дискусія з І.Огієнком. Однак останній розглядав Варавву з огляду на християнську традицію: *“Королева протиричить сама собі, — писав І.Огієнко, — бож зве його кілька разів розбишакою, таким і змальовує його в нарисі. Але інтуїтивне твердження, що Варавва оступився за гноблених, та й з багаттями довго не розмовляв, свідчить про те, що Н.Королева стинялася над питанням, чого то народ так завзято вимагав від Пілата відпустити їм власне Варавву. Вважаю Варавву за повстанця проти римської влади. В світлі цього погляду стають зовсім ясні два євангельські факти, а саме: 1) чому народ, що завжди йде проти звичайних розбишака, так уперто домагався звільнення Варавви, — бож він був народним месником у його очах проти чужої влади, і 2) чому Пілат бажав звільнення Ісуса, а замордування Варавви: з римського погляду небезпечніший був повстанець”*. Можливо, Королева намагалася узгодити образ Варавви із концепцією реабілітації Понтія Пілата, а тому і не дала однозначної відповіді на питання: *ким же насправді був Варавва?*”

У своїй автобіографії Н.Королева зверталася до однієї із родинних легенд, за якою остання по лінії батька жінка помре на чужині, вигнанкою, спокутуючи за гріхи прабабки Сванельд, яка добровільно покинула свій край і поїхала на чужину з вікінгом Вільфредом. *“Ця остання в роду буду я”*, — писала Н.Королева, підсумовуючи своє життя повне пригод та людської драми. В певному сенсі вона мала рацію. Народившись в Іспанії, письменниця за волею обставин опинилася в Україні, але вимушена була доживати свій вік у великій скруті, торгуючи пивом у Празі. Її найбільшим бажанням, її боєм стала відірваність від рідної землі, насолодитися смаком якої вона сповна так і не змогла. Н.Королева наче краяла своє серце на частини, вважаючи своєю батьківщиною Іспанію, хоча поживним джерелом для своєї душі та витонченого духовного світу вбачала Україну. Саме в ній знаходився куточок її *“грецької Аркадії — країни Психеї-Аркадійки”* [13, с.90]. І цей внутрішній голос, голос предків, її *“Психеї”*-України кликав її на допомогу знедоленому українському народу, який мусів відродитися від духовного рабства, призабутої героїки та шляхетності. Інтуїтивне відчуття своєї духовної місії назавжди пов'язало Н.Королеву з українською культурою. Та й обставини її життя фатальним чином штовхали письменницю в обійми саме українського буття.

Формування української вдачі письменниці відбувалося досить повільно, скоріше підсвідомо, через споглядання дивовижної природи, спілкування з українським народом, побутом, традиціями. Атмосфера в родині також спрямовувалась на виховання почуття гідності до землі, з якої походила своїм батьківським корінням Наталена Королева. Не пройшли поза розумом і серцем письменниці знайомство з композитором М.Лисенком, художником С.Світославським та тоді ще молодим диригентом О.Кошицем, з яким, як пригадувала письменниця, в неї виникало бажання розмовляти українською мовою [14].

Королева мала досить високу освіту. Початкове навчання вона пройшла при французькому монастирі Нотр-Дам-де-Сіон, пізніше, переїхавши з родиною до Києва, закінчила Інститут шляхетних дів-

чат, за ним — Петербурзький археологічний інститут, де отримала ступінь доктора археології, Петербурзьку академію мистецтв, по закінченні якої мала виставки в Петербурзі й Варшаві. Вона мала прекрасний голос, що відкрило їй шлях до театральної сцени французького Михайлівського театру в Петербурзі та сприяло співпраці з паризьким театром “Theatre Gimnase”, хоча такий екстраординарний вчинок, не вкладався у правила поведінки дівчат із шляхетних родин. Н.Королева виступала на оперних сценах Венеції і Парижа, брала участь в археологічних розкопках Помпеї та Єгипту, подорожувала по Іспанії, Італії, Франції, Близькому Сході, що надало їй відчуття повноти та сенсу життя. Адже саме в цей час творча й улюблена праця допомогла письменниці сповна зреалізувати непересічні здібності та заявити про себе як про талановиту й обдаровану особистість.

Перша світова війна внесла свої корективи в перебіг особистого життя Н.Королеви. Смерть батька, поліцейський нагляд й обшук у квартирі змусили 26-річну Н.Королеву працювати сестрою милосердя в Червоному Хресті російської армії. За три роки перебування на фронті, вона перенесла п'ять поранень, внаслідок чого в неї перемістився центр слуху, що призвело до глухоти на вухо. В неї була ушкоджена нога, вона хромала, а “з такими каліцтвами годі було думати про сцену”, — згадувала на схилі літ письменниці. Друзі, за її вміння живо й пластично розповідати, радили їй почати писати [15]. Слід зазначити, що початковий літературний досвід Королеви розпочався ще у шістнадцять років, коли у французьких виданнях з'явилися її перші твори. Однак, слід констатувати, що цей пласт франкомовної творчості Н.Королеви фактично ще не досліджений.

Однак професійно займатися літературною діяльністю Н.Королева почала вже в Чехословаччині, де вона опинилась в 1919 р., зовсім самотня, без рідних і близьких, без грошей й маєтностей (перший чоловік Наталени, громадянин Ірану, вояка “дикої дивізії” російської армії, — Іскандер Гакгаманіш ібн Куруш — помер на війні; втратила Королева й мачуху, з якою мала намір дістатися Чехословаччини). Знаючи шість мов, Королева влаштувалася на працю в міністерстві освіти, а незабаром познайомилася з доктором Василем Королівим, з яким невдовзі й одружилася. Разом подружжя придбало невеликий маєток у Мелнику біля Праги. Там і прожила письменниці до кінця життя.

В.Королів, з яким Наталена мала багато спільних зацікавлень з літератури, мистецтва, давніх пам'яток, суттєво визначив її подальшу творчу долю. Власне він надихнув дружину на заняття літературною діяльністю, яке почалося з 1919 р., а в 1921 році з'явилось її перше оповідання “Гріх”. Однак вибуховими в літературній кар'єрі Н.Королеви стали 1935-1939 роки. В короткий термін у письменниці вийшло стільки bestsellerів, скільки не виходило ні до — ні після цього часу. Це були праці довершені стилістично, ідейно, сюжетно. Саме вони і складають цінний доробок письменниці, з яким вона яскраво вписалася в українську літературу.

Чехія дала притулок, сімейний затишок, відданого, люблячого чоловіка. Але життя зупинилося, почало обертатися навколо одного

центру — маленького Мелника, що під Прагою, де була невеличка хатинка без зручностей, свійська птиця, кролі і голуби, але не було шаленого ритму, напруги емоцій та відчуття повноти і смаку життя.

Всі спогади Н.Королеви це — її минуле, її безтурботна молодість, її “Атлантида”, в якій було комфортно і затишно, а головне щасливо. І цьому минулому, в його деталях, образах, відчуттях, безоглядному оптимізмі, звичному й прийнятному способі життя перебувало подружжя Королевих, опинившись в еміграції. Навколо все було чужим і незнайомим. Сталася зміна епох, ламалися усталені цінності, мораль, звичаї, а пережитий психологічний стрес не давав можливості прийняти нову добу, а з нею — ті зміни, що прийшли. В новій добі подружжя не бачило для себе перспективи, не знаходило себе, *“лишившись існувати поза добою”*. Розуміння незворотності часу додавало гіркої трагізму та відкидало на маргінес суспільного життя. Єдиним порятунком були мрії. В тих мріях оживала Королева, в тих мріях розквітала її творчість, без якої ставав світ, завмирала свідомість, припинявся колорит життя. *“Тепер сподіваюсь, — писала Н.Королева до О.Кошиця в листі від 9 листопада 1936 р., — що на Святих може матиму спроможність вислати Вам ще одну книжечку, бо ж в тому волюмчику, мабуть і Ви пізнаєте “тінь минулого” та згадаєте часи колишні, часи молодості. Може згадаєте й деякі забуті деталі з тієї “Атлантиди”, що ще зберігається десь в мріях — тих найтриваліших деталях життя”*.

В Чехії подружжя жило досить замкнено: *“два-три приятеля, — підсумовував В.Королів, — що не змінились в новій добі, лишившись, як і ми, ігуанодами, кілька старих, на нашу думку — справді хороших книжок, галереї дорогих нам образів, збірки хвилюючих наш серця мелодій, і т.д. — що дає нам по своїй угоді відтворювати нашу добу, ту минавшину, що так смішна й незрозуміла модерному поколінню й так дорога нам”*. У 1930 р. подружжя навіть кинуло палити, відмовившись від цієї звички, що тяглася ще з старих часів: В.Королів — *“по 36-х роках”*, Н.Королева — *“по 20-х безперервного смоктання”*. Після важкої фізичної праці біля хати, догляду за кролями і птицею, приготуванням *“мавританських та бразильських обідів”* та щоденною *“боротьбою за існування”*, коли подружжя поклало *“великі надії на щойно почату бочку квашеної капусти “местного проізводства” [...], на пів-повну ще бочку солоних огірків, на дві п'ятьохлітрових бляшанки прованської олії та на три слоїки [...] сушеної риби”*, справжньою розрадою для Королевих ставала щоденна творча праця, яка давала творчу наснагу, дозволяла психологічно витримати емігрантські будні, зберігаючи той духовний стрижень, який був *“пружиного всього життя”*: *“пишемо, малюємо, фантазуємо, багато читаємо (маємо зо 20 часописів) — і взагалі перебуваємо в стані, коли абсолютно день-у-день жадної найменшої хвилинки вільної”*. До фізичного життя ставимо найменші вимоги, а радістні, що маємо, то переважно духові”, — зазначав В.Королів [16].

Дійсно, робота над літературними творами стала для Н.Королеви духовною розрадою, її щастям, новим життям і порятунком від зневіри та байдужості. З 1935-1938 рр. вона написала “шість томів белетристики”. За 1938-1939 Н.Королева дала до друку три оповідан-

ня та закінчила великий роман про Понтія Пілата¹. *“Праці було, — писав Королів Старий до О.Кошиця в листі від 13 січня 1939 р. — і не сказати! Скільки треба було перестудіювати літератури! Умовляв її щоб відпочила. А вона каже: не встигну! — і знову розпочала нову річ — про війну (на підставі своїх спогадів, як сестри на передових позиціях, що їх ми з Вами не бачили)”*.

Входження Наталени Королеви в українське літературно-емігрантське середовище не було легким. Звісно, повз увагу критики не пройшла і не могла пройти письменницька діяльність Н.Королеви. Тогочасна критика дратівливо поставилася до неукраїнської тематики, своєрідної манери письма, не погоджувалась з містифікацією біографічних сюжетів, недотриманням догматичного тлумачення біблійних образів, перебільшенням фантазійно-містичного та пригодницького елементів тощо. Опинившись у Празі, Королева так і не віднайшла з-поміж української еліти свого місця: *“[...] і наскільки милим і симпатичним був мені український народ, — зазначала вона, — настільки розчарувала мене [...] еміграційна інтелігенція тим, що враз, не знаючи мене, поставилась до мене ворожо, коли довідалась, що я — не потівна” і не “хуторянка”. Для української інтелігенції я була лише “лукава полька” або “погана ляхка”, як мене титулувала в вічі одна молода, дуже талановита поетка². І ніколи, нікому з них не прийшло на думку запитати, хто я, чому серед них...”* [17, с.90].

Письменниця порушувала канони життя української еміграції, яка, на її думку, заривалася *“до свого маленького “комашинника”, до свого “куточка” [...] Живе тільки цим “своїм”, малесеньким “світом”, його дрібними подіями, плітками, згадками... І немає більшої, некучішої образи для такої людини, як коли хтось скаже йому, що поза межами цього, його “світу” є ще якесь життя... Та ще й більше життя, цікавіше!”* [18, с.179]. Королеву не влаштовувала замкненість емігрантського середовища. Вона поставила за мету вийти за межі, бодай у творчості, духу апатії, песимізму, всього того, що знищує надію, енергію та пружину всього життя. Тому так активно й шукає письменниця свій власний, неповторний шлях в літературі. Звісно, що на тлі “маленького” емігрантського світу її позиція сприймалася як виклик. Вже після виходу перших творів *“Во дні они”* та *“1313”* соціалісти *“мішали з багном Наталіне наймення”, “раздєливали под орєх”,* мало не кажучи, що вона й малограмотна й може оперувати тільки такими глибокими цитатами, як напр., — *“Ну, що, як?” — сказав поет* — зазначав В.Королів в листі до О.Кошиця від 22 лютого 1937 р. [19]. Письменник навіть звертався по допомогу до О.Кошиця з проханням перекласти *“пару Наталіних оповідань на англійську мову, що б пускати в американську пресу: най бо знають [...], що і по українському щось пишеться”*. Слід думати, що, незважаючи на критичні матеріали щодо творів Королеви, “слави” їй не бракувало, адже письменниця мала численні українські літературні премії та першу нагороду Українського католицького собору за переклад з давньокастильської творів

¹ Йдеться про роман Н.Королеви *“Quid veritas”*, опублікований 1961 р.

² Ймовірно йдеться про О.Телігу.

Св. Терези з Авілі [20]. Однак з притаманною їй амбітністю, Королева все ж мріяла про світове визнання. Про це чи не прозора натакає Королів-Старий в листі до О.Кошиця від 13 січня 1938 р.: *“Не їде про якусь там амбіцію, але ж про службу справі, бо ж вона (Н.Королева — І.Т.) навмисне пише річі майже “виключно на експорт”. А Вашім кіноробам (їдеться про американську кіноіндустрію — І.Т.) перекажіть, що як хочать, то зробимо їм лібрето на такий фільм, щоб обійшов світом, то ж саме в цім напрямі й можна написати лібрето з “українським колоритом”* [21]. Звісно, — це був не лише реальний шлях довести, що українська література здатна вийти із замкненого кола, але й не на останньому місці залишалося задоволення недостатньо поцінованого творчого потенціалу безпосередньо подружжя Королевих.

Василь Королів-Старий (1879-1941) за фахом лікар, ветеринар, але більше знаний в українській культурі як громадській діяч, видавець, письменник, перу якого, за неповними даними, на 1938 р. належить 113 книг і кілька тисяч статей [22]. Однак В.Королів багато втратив в еміграції. Він, на відміну від Наталени, лише протягом тривалого часу навчився писати чеською, але за твердженням Королеви, *“говорив завжди так, що я мусила “перекладати” чехам його “чеську” мову”*.

Реалізувати себе сповна на літературному тлі, так як це було можливо на Батьківщині, письменник не міг: *“приходять старі коліна, — зазначав Королів-Старий в листі до О.Кошиця від 9 січня 1931 р., — з юнацьких літ, я — принаймні — тільки й робив, що на українській ниві, аж перед смертю нема мені мого поля, мушу кинути свою працю й робити виключно те, щоб забезпечити собі фізичне існування”* [23]. Тому в еміграції Королів-Старий, маючи неабиякий талан до живопису, починає заробляти малярською справою, *“намалювавши, за його словами, першу церкву в 55 років”* [24].

Вже немолодий, на чужині, В.Королів цілком прагматично “зробив ставку” на обдаровану Наталену, наvertsаючи письменницю писати не французькою, а лише українською мовою [25, с.179]. Власне В.Королів виступав промотором письменниці, її продюсером та незамінним помічником у її творчій діяльності: він допомагав по хатньому господарству, був порадником в літературній діяльності: *“Наталія сиділа за скриптами, а я мов божевільний переписував. Переписав я за два тижні 10 друкованих аркушів”*¹, — зазначав він в листі до О.Кошиця від 22 лютого 1937 [26]. Отже, в своїй літературній кар’єрі Наталена має завдячувати саме Василю Короліву.

На цю думку наводить також натяк Короліва-Старого на спільну роботу над сюжетами, про що свідчить вище наведена цитата з листа В.Короліва до О.Кошиця від 13 січня 1938 р., де вживається множина, а не однина, якщо взяти до уваги лише авторство Н.Королевої, у створенні лібрето для фільму з “українським колоритом”. Навіть з огляду на факт літературної “мовчанки” письменниці вже після смерті свого чоловіка можна висловити припущення про визначну роль Королева-Старого в її літературній діяльності.

¹ Йдеться про повість Н.Королеви “Сон тіні”.

Відчутно вплинув Королів-Старий на вироблення літературного стилю та манери письма Наталени, про що, власне, згадує і вона сама: “Дружина *“вчив” мене “літературній праці” й українській мові*” [27, с.178]. Дійсно, мова Н.Королеви барвиста, розлога, колоритна, інтелектуальна, але як для історичного белетристичного роману, з претензією на бестселер, трохи складна і побудовою складні, і вживанням старих діалектних словотворень. Цікаво, що на важкий стиль письма Королеви натякав І.Огієнко, в листуванні, яке бурхливо розпочалось 1957 р. і так само несподівано обірвалось 1958 р. Проте Н.Королева відкинула всі закиди Іларіона, підкресливши, що не збирається приставати на американські правила письма, посилаючись на академічні “Правописні словники”, якими вона користувалась [28]. Слід думати, що Н.Королева сприймала зауваження І.Огієнка скоріше як образу, а не як добру пораду. Чітких пояснень зневажливого ставлення до думки відомого мовознавця поки що немає ні у відомій епістолярії письменниці, ні у її спогадах. Єдиним припущенням може бути висока внутрішня самооцінка Н.Королеви, розуміння своєї непересічності, покладання на мовний авторитет Короліва-Старого, під впливом якого виробився її стиль літературно-художнього мовлення.

Стосунки подружжя Королевих з українською еміграцією в Чехословаччині не склалися. Про це, чи не в кожному листі до О.Кошиця, пише Королів-Старий. На цьому наголошує і сама письменниця на схилі літ в листуванні з митрополитом Іларіоном. *“Зворушив мене Ваш лист, аж до сліз, по смерті Дружини, українці мене цілком відіуралить. Ось вже 15 років Дружина вмер 10/ХІІ 1941 р.¹ — не голоситься до мене ніхто”*. Живу як Робінзон на безлюдному острові — навіть без “П’ятниці”, — писала Н.Королева в листі до І.Огієнка від 15 жовтня 1957 р. [29]. Коло друзів подружжя Королевих було досить обмеженим. Серед найближчого оточення Королів-Старий виділяє Є.Чикаленка, О.Вілінського, О.Кошиця, з якими пов’язувалось давнє знайомство ще з часів дореволюційного Києва та багато спільних культурно-громадських інтересів.

Переймаючись занепадом “національної культури”, подружжя повністю присвятило себе праці на ниві культурній. Королеви цілковито відійшли від політики. Їх не влаштували “моральні крахи”, підкуп, брехня, зрада, які дедалі ставали, нормою політичного життя українських емігрантів. *“Колись ми всі були так порядні, лояльні й праведні, що покійний Є.Чикаленко навіть зрадив щиро, як хтось (не називаю!) в редакції “Ради” прокрався, то ж й у нас, як у людей”*! — писав В.Королів в листі від 2 січня 1933 р. до свого друга О.Кошиця [30]. *“Прогресуюче охаміння”*, як вважав В.Королів, було пов’язане перш за все із страшними умовами життя емігрантів. Із сумом зазначав письменник, що відомий український актор М.Садовський помер, *“з голоду, бо мав лише 100 рублів пенсії на місяць, за які міг купити всього три хліби”*. Багато емігрантів не мали житла, роботи, а відтак, — зазнавали того морального каліцтва, що змушувало Королевих три-

¹ За твердженнями Наталени Королевої, її чоловік Василь Королів-Старий помер після того, як повернувся з гестапо, куди його викликали.

матися остороно від тих духовно понівечених людей, які були колись друзями та однодумцями. Подружжю дорікали за те, що вони придбали хатину. *“За це нам загороджують урвати платні з академії, а разом з тим дано зрозуміти, що ні я ні дружина не сміємо десь інде підробити, бо тоді й зовсім платні позбавлять”* [31]. Якщо до цього додати суперечності ідеологічного характеру всередині українського руху, то стає зрозумілим, чому Королів-Старий *“по кілька тижнів міг не виходити з власної садиби, а Наталя за рік була в Празі двічі”* [32]. Щоб не піддатися моральній деградації, не втратити свій духовний світ, подружжя активно реалізовувало власну концепцію “виживання” в умовах еміграції. Порятунком для них, і особливо для Н.Королеви, став той спалах творчої енергії, який допоміг письменниці зберегти себе.

Н.Королеву можна назвати цілком успішною жінкою. Хоча письменниця не мала своїх дітей, вона виховала двох названих синів. Один з них — самовільно втік на Першу світову війну, і власне про нього відомо лише те, що він без жодних протекцій у 18 років дослужився до рангу старшини, мав відзнаки за хоробрість.

Другого сина Н.Королева виховала вже після Другої світової війни, залишившись зовсім самотньою, без чоловіка, на чужині, маючи пенсію в 300 крон та учнів з іспанської та італійської мов. Про цей епізод в житті письменниці розповідає її автобіографія, яку вона написала у 1958 р. на прохання митрополита Іларіона. З автобіографії відомо, що у сусідського хлопчика — Войти, який залишився сиротою після смерті батька, стосунки з мачухою не склалися, оскільки остання хотіла, щоб хлопець кинув школу і почав працювати. Королева взяла хлопця до себе на виховання, давши можливість йому доучитися. Так він і залишився у Н.Королеви. З часом Войта одружився, і Королева віддала молодому подружжю дві кімнати і кухню, а сама перейшла в кімнату Войти.

Хлопець допомагав вже літній Королеві по господарству та фактично доглядав її: *“Войта, — писала Н.Королева в автобіографії, — поправив дах, бо тікло до кімнати, покрасив [...] верхівку. Заплатив за каналізацію і водовід [...]. Я платила тільки за електрику, що випалою в себе та куповане вугілля, бо мушу мати тепло. Грошево помагати вони мені не могли. Тільки Морженка (дружина Войти — І.Т.) давала мені обід, прала білизну, прибирала щодва місяці “грунтовно” мою кімнату, мила вікна й підлогу”* [33].

Як насправді склалися стосунки Королеви з Войтом невідомо. В архіві митрополита Іларіона залишились лише уривки з автобіографії Королеви, та й вони були переписані рукою митрополита. Почерк Королеви вкрай нерозбірливий, тому ймовірні певні помилки чи неточності, на що звертав увагу сам Іларіон. Приблизно в той самий час, коли писалася автобіографія, письменницю відвідав дослідник з України О.Бабишкін. На жаль, він залишив досить стислі спогади про Королеву, майже нічого не зазначивши про її тогочасне життя в Мелнику. Такі ж уривчасті відомості містяться і у В.Шевчука. Він так само, як і О.Бабишкін, не згадує про Войта, зазначаючи лише, що письменниця була самотня, жила під старість у бідності, продаючи у

Празі пиво. Отже, спогади Н.Королеви щодо її стосунків з названим сином Войтом ще вимагають дослідження. Адже деякі сімейні архіви, рукописи, особові матеріали та врешті-решт спогади про неї можуть відкрити нову, досі невідому сторінку її життя в Чехословаччині. Життя Королеви в повоєнній Чехословаччині овіяне цілковитою таємницею. Вона майже ні з ким не контактувала, практично нічого не видала, хоч, ймовірно її нові твори так і залишились лише в рукописі. О.Мишанич згадує ненадруковану автобіографічну повість Н.Королеви “Шляхами і стежками життя”, зазначаючи, що принципово нової ідеї в ній немає. Померла Н.Королева 1 липня 1966 р., так і не дочекавшись виходу у світ того ж року братиславського видання своїх повістей, верстку яких вона встигла зробити за життя. Досі незнана широкому загалу, Наталена Королева залишила свій інтелектуально багатий, неповторний, певною мірою, екзотичний літературний доробок. Українському читачеві ще потрібно “відкрити”, романтично-пригодницький світ письменниці, яким наповнювались не лише її твори, а й у якому жила вона сама.

Список використаних джерел:

1. *Українська* радянська енциклопедія в 12 тт. Вид. 2-е. — К.: Головна редакція Української радянської енциклопедії. — 1980. — Т. 5.
2. *Бабишкін О.* Несподіване, щасливе знайомство // *Всесвіт*. — 1993. — № 2. — С.176-184.
3. *Шевчук В.* Загадковий і манливий світ Наталени Королеви // *Дорога в тисячу років*. — К.: Рад. письменник, 1990. — 411 с.
4. *Мишанич О.* Мрія і любов Наталени Королевої // *Україна. Наука і культура*. — Вип. 24. — К.: Академія наук УРСР, Т-во “Знання” Укр. РСР, 1990.
5. *Мишанич О.* Дивосвіти Наталени Королеви // *Повернення. Літературно-критичні статті й нариси*. — К.: Обереги. — 1997. — 336 с.
6. *Мишанич О.* Наталена Королева (1888-1966) // *Історія української літератури ХХ ст.: У 2 кн.* — Кн. 1: Перша половина ХХ ст. Підручник / За ред. В.Г.Дончика. — К.: Либідь, 1998. — 464 с.
7. Див.: *Мишанич О.* Дивосвіти Наталени Королеви.
8. *Наталена Королева.* Бібліографічний покажчик / Уклад.: К.Костишина; наук. ред. О.Мишанич; автор передмови В.Передерій. — Львів: Видавн. Центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. — 108 с.: іл., порт. — (Українська бібліографія. Нова серія. Чис. 12)
9. *Листи І.Огієнка до Ковалівської-Королевої* // *ЦДАВО України*. — Ф.1072. — Оп. 2. — Спр. 41.
10. *Архів Української Православної Церкви в Канаді (Вінніпег)*. — Ф. Митрополита Іларіона, кор. 8; Осередок української освіти та культури. — Ф. О.Кошиця, кор. 8.
11. Див.: *Омельченко М.* Наталя Королева // *Свобода*. — Ч.215. — 16 вересня. — 1935.
12. *Осередок української культури й освіти (Вінніпег, Канада)*. — Ф. О.Кошиць. — В. 8. — F/f. Королів Старий та Королева Наталя. 1938-1939.
13. Див.: *Мишанич О.* Дивосвіти Наталени Королеви.
14. Див.: *Омельченко М.* Названа праця.
15. Див.: *Лист* Наталени Королеви до Митрополита Іларіона від 15 жовтня 1957 р. // *Архів Української Православної церкви в Канаді (м. Вінніпег)*. — Ф. Митр. Іларіона. — Кор. 8; Див.: *Бабишкін О.* Названа праця. — С.184.

16. *Лист* В.Королева-Старого до О.Кошиця 13 березня 1930 р. // Осередок української культури й освіти. Вінніпег. — Ф. О.Кошиця. — В. 8. — F/f. Королів Старий та Королева Наталя. 1930-1931.
17. Див.: *Мишанич О.* Дивосвіти Наталени Королеви.
18. *Бабишкін О.* Названа праця.
19. *Лист* В.Королева-Старого до О.Кошиця від 22 лютого 1937 р. // Осередок української культури й освіти. Вінніпег. — Ф. О.Кошиця. — В. 8. — F/f. Королів-Старий та Королева Наталя. 1936-1937.
20. Названий лист В.Королева-Старого до О.Кошиця від 22 лютого 1937 р.
21. *Лист* В.Королева Старого до О.Кошиця від 13 січня 1939 р. // Осередок української культури й освіти. Вінніпег. — Ф. О.Кошиця. — В. 8. — F/f. Королів-Старий та Королева Наталя. 1938-1939.
22. *Лист* В.Королева-Старого до О.Кошиця від 13 липня 1939 // Осередок української культури й освіти. Вінніпег. — Ф. О.Кошиця. — В. 8. — F/f. Королів-Старий та Королева Наталя. 1938-1939.
23. *Лист* В.Королева-Старого до О.Кошиця від 9 січня 1931 // Осередок української культури й освіти. Вінніпег. — Ф. О.Кошиця. — В. 8. — F/f. Королів-Старий та Королева Наталя. 1930-1931.
24. Названий лист В. Королева-Старого до О.Кошиця 13 січня 1938.
25. *Бабишкін О.* Названа праця.
26. Названий лист В.Королева-Старого до О.Кошиця від 22 лютого 1937 р.
27. *Бабишкін О.* Названа праця.
28. Див.: *Лист* Наталени Королеви до Митрополита Іларіона від 27 липня 1958 р. // Архів Української Православної церкви в Канаді (м. Вінніпег). — Ф. Митр. Іларіон. — Кор. 8. — Папка: Наталена Королева.
29. *Лист* Наталени Королеви до Митрополита Іларіона від 15 жовтня 1957 р. // Архів Української Православної церкви в Канаді (м. Вінніпег). — Ф. Митр. Іларіон. — Кор. 8. — Папка: Наталена Королева.
30. *Лист* В.Королева-Старого до О.Кошиця від 2 січня 1933 р. 15 жовтня 1957 р. // Осередок української культури й освіти. Вінніпег. — Ф. О.Кошиця. — В. 8. — F/f. Королів-Старий та Королева Наталя. 1932-1935.
31. *Лист* В.Королева-Старого до О.Кошиця від 9 березня 1933 // Осередок української культури й освіти. Вінніпег. — Ф. О.Кошиця. — В. 8. — F/f. Королів Старий та Королева Наталя. 1932-1935.
32. Названий лист В.Королева-Старого до О.Кошиця від 13 березня 1930 р.
33. *Автобіографічний* уривок з листа Н.Королеви від 15/X 1957 р. до митрополита Іларіона, переписаний його рукою // Архів Української Православної Церкви в Канаді. — Ф. Митрополит Іларіон. — Кор. 8. — Папка: Наталена Королева.

The article considers previously unknown facts of life and practical activities of Ukrainian writer, Natalena Koroleva, a Ukrainian writer, which is based on documents from Canadian archives. Sources of her works are analysed as well as her status within Ukrainian emigrants and her relations with the prominent Ukrainian scientist, theologian and statesman Ivan Ohienko (metropolitan Ilarion), conductor and composer O.Koshits.

Key words: Natalena Koroleva, Vasilij Koroliv-Staryj, Ivan Ohienko, Alexander Koshits, emigration.

Отримано: 28.08.2006 р.